

УДК 316.66

*І.Мартинюк,
доктор соціологічних наук;
Н.Соболева,
доктор соціологічних наук*

СОЦІАЛЬНІ РОЛІ ТА РОЛЬОВА РЕГУЛЯЦІЯ В СИТУАЦІЇ СУСПІЛЬНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

У статті розглядаються проблеми трансформації рольової поведінки та кризи рольової ідентичності в ситуації суспільної нестабільності, аналізуються особливості рольової регуляції соціальної поведінки в умовах тривалого перехідного періоду в Україні.

Keywords: *social role, role repertoire, role behavior, behavior regulation, social instability.*

Ключові слова: *соціальна роль, рольовий репертуар, рольова поведінка, регуляція поведінки, суспільна нестабільність.*

Ключевые слова: *социальная роль, ролевой репертуар, ролевое поведение, регуляция поведения, общественная нестабильность.*

Сучасний етап розбудови українського суспільства вимагає теоретичного осмислення тих закономірностей, умов та чинників, за допомогою яких механізми соціальної регуляції здобудуть зрештою реальний потенціал для стабілізації й урівноваження різновекторних тенденцій, що спричиняють ситуацію нестабільності. Тож актуалізується потреба у з'ясуванні специфіки їх дії в існуючих умовах невизначеності, характерних для періоду соціальних трансформацій, та створення прогнозу щодо динаміки їх ефективності у найближчому майбутньому.

Розглядаючи можливості такого пошуку, що апріорі передбачає вимогу комплексного багатовимірного (соціо-структурного, соціокультурного, соціально-психологічного,

габітуального) аналізу системи впорядкування соціальної поведінки, насамперед слід узяти до уваги лабільність, ситуативну динамічність функціонування конфігурацій міжгрупових та міжособистісних взаємодій, що є характерною для сучасного світу, надто – для суспільств у стадії трансформації. Вивчення тенденцій рольової самоідентифікації суб'єктів, їхнього позиціонування в системі суспільних відносин має бути орієнтоване на з'ясування сутності актуалізованих традиційних та знов утворених механізмів міжгрупової та внутрішньогрупової взаємодії, тенденцій індивідуалізації/ інтеграції, регулятивної ефективності групових приписів, норм, санкцій, адекватності експектацій тощо. На рівні індивідуального суб'єкта це вимагає дослідження способів і засобів активності, спрямованої на покращення власної соціальної позиції суб'єктів, визначення легітимної модальності засобів, за допомогою яких суб'єкт прагне опанувати вищі рівні соціального статусу, та потрібних для цього форм капіталу (культурного, особистісного, соціального, економічного) або їх комбінацій.

Регулювання, як і управління чи планування, покликане забезпечити функціонування соціальної системи, однак, на відміну від останніх, що спрямовані на досягнення системою певної програмної мети, звернене всередину системи і має налагодити, впорядкувати, узгодити взаємодії її елементів таким чином, щоб їх функціонування було адекватним актуальним суспільним завданням.

Соціальне регулювання вирізняється стабілізуючим впливом на соціальну систему й покликане досягти злагоженості взаємодіючих акторів й якщо не розв'язати, то принаймні пригасити виникаючі суперечності шляхом застосування усього арсеналу засобів – до примусу включно. Його слід розглядати як різновид соціального управління (у широкому сенсі), яке здійснюється шляхом формалізації, стереотипізації й масовізації соціальних інтеракцій; сутність його полягає у нормуванні соціального поля кожного з учасників взаємодії.

Механізм регулювання реалізує свою дію у конкретних практиках учасників регульованих відносин. Він охоплює широкий сегмент перебігу соціальних процесів, починаючи з соціального конструювання норм, того, як на їх підґрунті створюються і структуруються (за Е.Гіденсом) соціальні відносини, як, зрештою, ті й другі втілюються у конкретні вчинки людей. Саме сукупність цих трьох елементів даного механізму – норм, відносин, актів реалізації (поведінки) – забезпечує парадоксальне поєднання у ході його функціонування всеосяжності і конкретності, стабілізуючого й уніфікуючого впливу з гнучкістю і різноманіттям засобів впливу. Норми при цьому не є динамічною характеристикою, вони виступають як результуюча, і водночас вони є запорукою усталеності соціального порядку; відносини містять як статичну, так і динамічну складову; найбільш динамічними і варіативними (принаймні потенційно) є поведінкові акти.

В узагальненому вигляді основний принцип дії механізму соціального регулювання зводиться до втілення соціальних приписів у реальну поведінку суб'єктів, і саме така регламентована і погоджена з суспільними вимогами поведінка дістала назву рольової. Саме соціальна роль як динамічна характеристика соціальної позиції особистості, модель поведінки, що узгоджена з адекватними даному статусові правами, обов'язками й відповідальністю є тією ланкою, завдяки якій регулююча функція норм, приписів, експектацій набуває вираження у поведінці. Кожна особистість виступає у численних соціальних ролях, тож роль є сегментом, часткою цілісної її поведінки, штучно виокремленою за допомогою аналітичного методу з живої тканини життя. Фактично усі форми соціальної поведінки є рольовими, бо виникають і відбуваються в процесі соціальної взаємодії (байдуже – реальної чи уявної), а її суб'єкт так чи інакше самоідентифікується при цьому з тим чи іншим статусом.

Традиція розгляду соціальних ролей як ключового механізму соціальної регуляції поведінки була започаткована двома вченими – Р.Лінтоном та Д.Мідом.

Перший, працюючи у руслі соціальної антропології, запропонував класичний функціоналістський підхід до розуміння ролі у ставленні з місцем у системі суспільних відносин як системи прав і зобов'язань, визначених цим місцем (статусом). Згодом ідеї Лінтона стали наріжним каменем соціалізаційної теорії Т.Парсонса, котрий вважав, що через “прогривання” соціальних ролей індивід, починаючи з раннього дитинства, засвоює суспільні вимоги і таким чином інтегрується у суспільство. Утім, Парсонс, а згодом і Р.Мертон не обмежились утилітарним розумінням ролі як раціональної функції, наголосивши на значенні нормативно-ціннісного й афективного її компонентів.

Другий як підґрунтя своєї концепції розглядав необхідність утворення під час безпосереднього спілкування людей спільних значень (символів). Під час “рольової гри”, завдяки тому, що людина здатна уявити себе у ролі іншого, відбувається засвоєння соціальних норм, конституйованих, власне, як результуюча усієї сукупності безпосередніх взаємодій. Виголошуючи свою концепцію, Мід особливо підкреслював, що індивідуальна свідомість від самого початку є результатом міжособистісних стосунків і що формування психічних якостей людини завжди відбувається у соціальному контексті. За підтвердженням своїх думок він звернувся, зокрема, до аналізу дитячих ігор, під час яких маленька людина засвоює соціальні ролі та навчається правилам спільної, колективної дії. Завдяки рольовим іграм діти змалку звикають пристосовувати свої дії до дій інших, визначати їх наміри. Саме таким чином, за Мідом, відбувається спільна групова діяльність у людському суспільстві. Теорія символічного інтеракціонізму (попри певні відмінності між позиціями представників двох її основних напрямів – чиказької і айовської шкіл), що розвинулась на підґрунті концепції Міда, наголосиле на конвенції соціальних ролей, яка спирається на вироблені й відшліфовані протягом тривалого вжитку стандарти експектацій, які адресуються кожному, хто ладен вико-

нувати відповідну роль. Саме принципові конвенціональності ролей люди мають бути вдячними за те, що їх повсякденне життя впорядковане. Не менш важливим моментом є визнання дії механізму інтерналізації: у особистості формується система внутрішніх регуляторів поведінки, яка виникає внаслідок сприйняття і засвоєння соціальних регуляторів, але з певного моменту стає автономною і відтоді опосередковує будь-який вплив суспільства на її вчинки.

Гармонійне узгодження зовнішніх і внутрішніх регуляторів рольової поведінки, соціальних та особистих уявлень про рольові очікування ґрунтується на виконанні трьох обов'язкових умов. Перша з них — засвоєння індивідом разом з роллю належної до неї цільової структури, яка шляхом інтерналізації конкретизується у вигляді прийнятних для даного суспільства особливих орієнтирів. Але схильність до певного типу спрямованості рольового цілепокладання повинна повсякчас підтримуватись мотиваційною заінтересованістю індивіда, цією “енергетичною установкою”, що надає емоційно-вольове “живлення” і підтримує в робочому стані його виконавські здібності. Для того ж, щоб така позитивна стосовно даної ролі мотивація виникла і постійно функціонувала, суспільство повинно встановити “режим найбільшого сприяння” для тих проявів рольової активності особи, які відповідають заданому сценарію. Це друга умова. І, нарешті (третя умова), оскільки будь-який індивід є учасником великої кількості груп, різнопланово діє в різноманітних колективах, то повинна формуватися й підкреслюватися мотивація лояльного ставлення до колективних норм, інтересів та потреб [1, с. 83—84].

Так чи так, але натуралістичні концепції в соціології абсолютизували один із моментів рольової поведінки — об'єктивної заданості загального набору ролей особистості або рольового сценарію кожної ролі зокрема, або ж нормативних вимог щодо якостей виконавців ролі. При цьому спрощувалася до рівня рольових схем складна різнома-

нітність соціально-економічних й соціально-культурних відносин.

У фундатора феноменологічної соціології А.Шюца в епіцентрі рольової регуляції знаходиться індивідуальне “Я”, котре здійснює процес самопізнання через спілкування з іншими “Я” у їх буденному бутті шляхом утворення різноманітних “Ми”. Соціальність практично співдіючих індивідів якраз і утворюється в живій одночасності “Ми”. Апостеріорність формування “Я” у процесі соціалізації, утім, не заважає послідовникам цієї парадигми робити наголос на іманентному умінні соціальних акторів зберігати усупереч нівелюючій дії рольових шаблонів індивідуальну неповторність, яка й забезпечує соціальну мінливість, можливість конструювання нових ролей. Щоправда, у прагненні привернути увагу до суб’єктивного (габітуального) моменту у здійсненні соціально-рольових практик, феноменологічна соціологія допускає деяку зайву заповзятливість. “Але, як це часто буває, теорія, що здатна дати часткові пояснення, була видана її авторами за універсальне вирішення корінних соціологічних проблем: природи соціальної реальності, смислу людської комунікації, природи соціальних інститутів тощо... Соціологи-феноменологи забувають, що мотиваційно-смілова сфера діяльності об’єктивно детермінована і пізнання “значень” вимагає перш за все пізнання об’єктивності, що лежить поза самими цими “значеннями” [2, с. 102].

Вирішення цієї суперечності полягає у визнанні подвійної (чи навіть триєдиної) природи ролі, структура якої на рівні поведінки конкретного індивіда являє собою сукупність усталених зв’язків між соціальними, соціально-психологічними й особистісними елементами, що визначає індивідуальний спосіб виконання певного кола соціальних і групових функцій. Феноменологічний підхід цілком виправдано долучає при аналізі реальної поведінки особистісне начало, яке, не позбавляючи роль нормативно-регулятивного смислу, водночас містить у собі зародок потенційної її зміни у майбутньому.

Свого часу Т.Парсонс запропонував чотири характеристики будь-якої соціальної ролі, вирізняючи такі параметри, як масштаб, спосіб набуття, ступінь формалізації й вид мотивації. Не заперечуючи універсальності згаданих вимірів, зазначимо, що аналіз ролей може здійснюватись у багатьох площинах: макросоціальне/мікросоціальне, соціокультурне/індивідуально-особистісне; інституційне/групове; адекватне нормі/девіантне; легітимне/нелегітимне; пріоритетне/другорядне тощо. Вибір того чи того параметра як предмета дослідження залежить від мети, поставленої перед собою дослідником. Але за будь-яких обставин соціальна роль має бути розглянута щонайменше в ракурсі двох її основних підструктур – об'єктивної основи ролі й суб'єктивного стилю її виконання.

Перша визначається статусною природою соціальної ролі, відображаючи зумовлений локалізацією даної ролі в системі суспільних відносин певний її каркас, яким у загальному плані визначаються характерні для даного конкретно-історичного хронотопа соціальний зміст і типові форми рольової поведінки. У свою чергу об'єктивна основа ролі має два істотних виміри – функціональний і каузальний. Основними характеристиками ролі як соціальної і групової функції є пов'язані з її виконанням права і обов'язки, тобто той перелік дій, які мусить і може робити кожен, хто позиціонується відповідним чином у системі суспільної та міжособистісної взаємодії. Три з чотирьох парсонівських характеристик ролі – масштаб, спосіб набуття і ступінь формалізації – відображають саме функціональні її особливості. Каузальний компонент ролі вказує на її призначення, кінцеву причину, те, заради чого мають відбуватися усі дії суб'єкта даної ролі. При цьому кінцева мета складних тривалих видів рольової поведінки (наприклад, багаторічне перебування на тій самій посаді) може бути опосередкована сукупністю проміжних цілей, котрі щодо неї виступають як завдання. Разом узяті, цілі й завдання утворюють рольовий сю-

жет. Перекладений на мову конкретних дій рольовий сюжет перетворюється на рольовий сценарій, у якому зазначено, що саме, як саме, в якій послідовності і навіть що взагалі має чинити та чи інша особа, перебуваючи в даному статусі. Із рівнем статусу як показника суспільної цінності його носія, як правило, тісно корелює рівень відповідальності актора, задіяного у виконанні даної ролі. До речі, через статус рольовим діям приписується й певний “індекс значущості” – сказане і зроблене оцінюється оточуючими залежно від того, *хто саме* сказав це чи вчинив.

Суб’єктивний стиль виконання соціальної ролі визначає те, як людина сприймає, засвоює і втілює у практиках задану багаторівневою системою суспільних, групових та міжособистісних відносин рольову функцію. Стиль виконання ролі формується у процесі “обживання” індивідом набутої ролі, його адаптації до рольових норм, приписів та експектацій і має чимало складових, які за генезою можна досить умовно поділити на раціональні, ціннісно-цільові, емоційні та інструментальні.

До раціональних, що є результатом саморефлексії, належать образ ролі (суб’єктивні уявлення про каузальну і функціональну характеристики ролі), образ “Я” у даній ролі (спроба уявити себе виконавцем рольових функцій) та рольовий автопортрет (інтерпретація власної поведінки під час виконання ролі).

Ціннісно-цільовий компонент включає рольовий ідеал (безособову модель зразкового виконання ролі, сформовану на підґрунті культурних взірців або особистого досвіду), ціннісно-цільову (таку, що надає виконанню ролі індивідуальний смисл і мету) та потребнісно-мотиваційну (покликану заохочувати актора до рольової поведінки) складові.

До емоціогенного компоненту належать ставлення суб’єкта до ролі та до самого себе як її виконавця. І те, й друге містять безліч різноманітних нюансів і відтінків – можуть бути ясними і недвозначними або суперечливими і за-

плутаними, варіювати від цілковитого схвалення до цілковитого осуду. Особистісне ставлення до ролі, що формується у результаті переживання пов'язаних з рольовою поведінкою колізій, успіхів і невдач, відрізняється не лише певною модальністю (негативне/позитивне), а й мірою інтенсивності, залежно від якої посилюється чи послаблюється напруженість рольової мотивації. Ставлення до себе як до виконавця ролі лежить в діапазоні “повна самоідентифікація – цілковите відчуження” і є різновидом зворотного зв'язку, покликаною спонукати до подальшого виконання ролі чи відмови від неї чи якихось її елементів.

Інструментальний компонент охоплює знання, уміння, навички, здібності, що дають змогу виконувати закладені в об'єктивну основу ролі соціальні функції. Ступінь підготовленості до виконання певної ролі й підтримання відповідного соціального статусу можна означити як рольову компетентність. Утім, це поняття може трактуватися і ширше – як підготовленість до рольової поведінки не в межах якоїсь однієї ролі, а всього рольового набору особистості. Вважається, чим більше соціальних ролей здатний відтворити індивід, тим більше він пристосований до життя. Однак важливим показником того, що суб'єкти успішно засвоїли весь обсяг відповідних форм рольової поведінки, проявляють не лише розуміння їхнього змісту і значущості, а й спроможні активно діяти згідно з рольовими нормами і приписами, є рольова компетентність.

Рольова компетентність включає здатність вільно та гнучко виконувати різноманітні соціальні ролі, бути повноправним суб'єктом цих ролей, регулювати рольову поведінку в процесі власної життєдіяльності. Одним із компонентів рольової компетентності є рольова варіативність, тобто різноманітність репертуару соціальних ролей особистості, багатство її рольової поведінки. Крім стандартного набору соціальних та міжособових ролей у референтних групах, ролей, що визначаються становищем особи в соціумі, її статусом, рольова компетентність передбачає

існування широкого спектру стилів виконання цих ролей – від початківця до майстра. Соціальні ролі мають значний спектр варіантів, опанування яких дає особистості змогу адекватно адаптуватися до нових ситуацій або ситуацій суспільної невизначеності та нестабільності.

Другою важливою складовою рольової компетентності є рольова гнучкість, тобто вміння трансформувати свою поведінку відповідно до змін соціальної ситуації, при переході від однієї ролі до іншої. Рольова гнучкість дає змогу відмовлятися від деяких ролей, які за певних умов стають неконструктивними і перетворюються на джерело проблем, або здатність на себе нову роль. Це надто актуально в період соціальних трансформацій та криз, коли стрімко змінюються умови життя, що детермінує перебудови ус-таленої структури типових соціальних ролей у суспільстві. Багато хто в цих умовах не може пристосуватися до нових соціальних ролей, не здатен засвоїти нові вимоги до різних видів соціальної активності. Тим часом саме рольова варіативність і гнучкість допомагають компенсувати недостатньо розвинуті ролі іншими ролями за умови різноманітного інструментального рольового набору.

Рольова компетентність як здатність особистості оперативно володіти своїми соціальними ролями, бути повноправним суб'єктом цих ролей забезпечує включення рольової поведінки в загальний процес саморегуляції соціальної поведінки та власної життєдіяльності в цілому, успішне розв'язування життєвих проблем на індивідуальному й соціальному рівнях. Таким чином, рольову компетентність можна розглядати не просто як функціональну надбудову над особистістю, а й як інтегральну характеристику самої особистості.

Суб'єктивний стиль виконання ролі не просто сполучає зазначені компоненти, а й інтегрує їх у єдине ціле. Саме стиль індивідуалізує виконання ролі, заломлюючись крізь нього, об'єктивна основа ролі проектується у площину рольової поведінки і саме у його особливостях слід шукати витоки мінливості ролей.

Усвідомлення подвійної природи ролі є передумовою виявлення особливостей регулятивного впливу рольової

поведінки за умов суспільної нестабільності. Соціальна структура особистості в об'єктивному плані являє собою систему статусів і ролей. Соціальна структура особистості в суб'єктивному плані є система диспозицій і рольових очікувань. Соціальна роль виступає моделлю соціально-статусної поведінки особистості. Особистість у статусно-рольовій концепції постає як структурована сукупність соціальних ролей, причому соціальна роль – своєрідний механізм взаємодії особистості й суспільства. За допомогою усталених соціальних ролей суспільство як би “набирає персонал”. Це не виключає певної автономії, пов'язаної з можливістю вибору. Функція вибору – основа формування особистості, і саме вибір є реалізацією суб'єктивності людини. Рольовий репертуар конструюється відповідно до смисложиттєвих цінностей особистості та соціально детермінованої моделі суб'єктивно сприйнятих ризиків життя.

У нашій країні в період реформ відбулася докорінна якісна трансформація соціальної структури суспільства, змінилася система цінностей – соціальних регуляторів відносин між людьми, змінилася система соціальних статусів і соціальних відносин. Ці зміни тією чи іншою мірою торкнулися також усіх соціальних інститутів. У зв'язку з цим необхідно вивчення тих напрямів та механізмів соціального розвитку, які дають змогу вдосконалювати не тільки економічні процеси, а й ефективно розв'язувати проблеми посилення соціальної стабільності і соціального благополуччя в суспільстві та формувати у людей почуття впевненості в завтрашньому дні.

Перехідний період – це час переважання над усталеними раціональними конструктами ірраціональних, стихійних тенденцій. Це проміжок життя суспільства, в якому домінують нестійкі, швидко мінливі форми і способи життєдіяльності людини. У цей час суспільство тимчасово живе поза системою нормального функціонування, бо складно визначити норми, за якими живуть соціальні групи і кожна людина зокрема. Кожний актор наданий само-

му собі, “занурений” у середовище зі зруйнованою економічною, соціальною та ідеологічною системою. Нестабільне суспільство характеризується несподіваними, різкими, швидкими і непередбачуваними змінами соціального середовища. І відбувається це на тлі зменшення індивідуального життєвого ресурсу і руйнування традиційної системи соціально-нормативної регуляції поведінки. Водночас слабшає довіра до суспільних інститутів і (хоч і меншою мірою) між людьми, тобто відбувається звуження соціального простору узгодженої взаємодії. Люди змушені готувати себе до непередбачуваного, до множини можливих варіантів на тлі переважно песимістичних очікувань, особливо щодо колективного майбутнього. За цих умов логіка раціонального вироблення рішень перестає діяти ефективно.

Які ж особливості сприйняття окремим індивідом нестабільного суспільства здатні найістотніше вплинути на регуляцію соціальної поведінки? Найбільш характерні з них такі:

- злам соціальних норм і стереотипів і зміна системи цінностей, невизначеність ситуації, що унеможлиблює найближчий прогноз власної долі, кар’єри, перспектив;
- почуття тривоги, розгубленості, неготовності жити і працювати в нових умовах;
- переконаність у тому, що будь-який контроль у суспільстві відсутній;
- сприймання механізмів соціальної регуляції як неефективних;
- відсутність впевненості в тому, що від пересічної людини щось залежить;
- почуття негативізму, незадоволеності;
- на тлі осмислення і переосмислення ситуації виникає стан когнітивного дисонансу у зв’язку з невідповідністю уявлень і очікувань, що вже склалися в людей, реальним змінам соціальної дійсності;
- незнання людьми критеріїв оцінок нових способів соціальних дій і вчинків [3, с. 46–47].

Ці та інші особливості сприйняття людьми нестабільного соціального світу мають дуже серйозні наслідки, передусім у зв'язку з тим, що індивід не відчуває себе суб'єктом дій і вчинків у суспільстві, він не може, а іноді і не хоче або відмовляється бачити й розуміти соціальні проблеми. Руйнування стереотипів у масовій свідомості відбувається не просто й часто сприймається окремими групами людей як крах ідеалів, втрата сенсу життя. Нові стереотипи, які зароджуються, приживаються важко, суперечливо сприймаються, а часто і заперечуються. Соціальні ролі постають чи не останнім бастионом на шляху до тотального безладу. Однак і вони зазнають серйозного впливу і поступово змінюються; при цьому об'єктивна основа ролі та суб'єктивний стиль виконання ролей змінюються за власним алгоритмом.

Актуальність вивчення соціальної регуляції в єдності дій та проявів раціонального та ірраціонального посилюється трансформаційними процесами в українському суспільстві, пов'язаними з переходом від адміністративного до ринкового і правового регулювання, де індивідуальні та групові інтереси і потреби набувають провідного характеру і виходять на перший план. Зростання свободи підприємницької та іншої діяльності призводить до зростання значення внутрішніх стимулів і мотивів життєдіяльності, а роль зовнішніх факторів регулювання та організації знижується. Це, у свою чергу, приводить до того, що соціальна регуляція на рівні самоорганізації та саморегуляції окремого індивіда і групи виходить вирішальні позиції в загальній структурі регулятивних процесів.

У даний час намітилася тенденція розосередження багатьох функцій центральних елементів системи соціальної регуляції і передачі їх "локальним" елементам, посилення самоорганізаційних і саморегулятивних чинників діяльності індивідів і соціальних груп. Усе це підвищує інтенсивність флуктуацій раціонального та ірраціонального в соціальній регуляції, спонукаючи до вивчення цих процесів і побудови моделі, що включає як організацію і регуляцію

суб'єктно-об'єктної взаємодії, так і самоорганізацію і саморегуляцію суб'єктно-суб'єктних відносин. У зв'язку з цим одиницею аналізу перебігу трансформації механізму соціальної регуляції здатна виступити категорія соціальної ролі, але використана по-новому, як відображення практик соціального конструювання модернізованої системи нормативного регулювання. Предметом дослідження тут мають стати особливості конструювання та трансформації рольового набору особистості в ситуаціях соціальної нестабільності. Зокрема, елемент мінливості, що привносить у соціальну роль за рахунок суб'єктивного стилю її виконання, пропонується розглядати як трирівневу залежність: 1) життєві цінності індивіда формують модель суб'єктивного сприйняття ризиків у тій чи іншій соціальній ситуації; 2) модель суб'єктивно сприйнятих ризиків детермінує вибір певних соціальних ролей, 3) обрані соціальні ролі визначають особливості конструювання рольового набору (репертуару).

Література

1. *Мартинюк І.О.* Люди і ролі / І.О.Мартинюк, Н.І.Соболева. – К. : Україна, 1993. – 180 с.
2. *Ионин Л. Г.* Понимающая социология: историко-критический анализ / Л.Г.Ионин. – М. : Наука, 1979. – 207 с.
3. *Соболева Н.И.* Проблема регуляции социального поведения в условиях социальной нестабильности: социологический аспект / Н.И.Соболева // Соціальні виміри суспільства : зб. наук. праць. – К. : ІС НАНУ, Азбука, 2011. – Вип. 3 (14). – С. 39–50.